

htm; **29.** Tertullian. Über die Monogamie. (De monogamia) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **30.** Tertullian. Gegen Hermogenes. (Adversus Hermogenes) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **31.** Tertullian. Vom Kranze des Soldaten (De corona militis) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **32.** Tertullian. Über die Seele. (De anima) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **33.** Tertullian. Über die Verschleierung der Jungfrauen. (De virginibus velandis) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **34.** Tertullian. Die Prozeßeinreden gegen die Häretiker (De praescriptione haereticorum) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **35.** Tertullian. Über das Fliehen in der Verfolgung. (De fuga in persecutione) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **36.** Tertullian. Die fünf Bücher gegen Marcion. (Adversus Marcionem) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **37.** Tertullian. Über die Auferstehung des Fleisches. (De resurrectione carnis) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **38.** Tertullian. Gegen die Valentinianer. (Adversus Valentinianos) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **39.** Tertullian. Gegen Praxeas. (Adversus Praxeas) // Режим доступу: <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **40.** Tertullian. Über den Leib Christi. (De carne Christi) // <http://www.unifr.ch/bkv/awerk.htm>; **41.** Альбрехт М. фон. Історія римської літератури. / Пер. з нім. Т. 3. М., 2005. – С. 1663-1690; **42.** Болотов В.В. Лекции по истории древней церкви. II. История церкви в период до Константина Великого. М., 1994. – с. 303-304.; **43.** Іоанн Мейендорф. Богословське вчення Тертуліана // Режим доступу: [antology.rchgi.spb.ru / Tertullianus / meuen.html](http://antology.rchgi.spb.ru/Tertullianus/meuen.html); **44.** Мазурин К. М. Тертуліан и его творения. М., 1892. LXV. – 356 с.; **45.** Неретина. С.С. Тертуліан: Афины или Єрусалим? // Режим доступу: [antology.rchgi.spb.ru / Tertullianus / afiny.html](http://antology.rchgi.spb.ru/Tertullianus/afiny.html); **46.** Патрологія: життя, письма і вчення Отців Церкви. – Львів: Свічадо, 1998. – 134-147с. **47.** Попов К. Тертуліан, его теория христианского знания і основные начала его його богословия. Київ, 1880. – 234с.; **48.** П. Ф. Преображенський. Тертуліан і Рим В: Едіторіал УРСС. – 240 с.; **49.** Столяров А. Тертуліан. Эпоха. Жизнь. Учение. - Квинт Септимий Флорент Тертуліан. Избранные сочинения. М., 1994. – 304с. **50.** Штернів Н. В. Тертуліан, пресвітер Карфагенський. Нарис навчально-літературної діяльності його. Курськ, 1889. – 414с.; **51.** Щеглов Н. Апологетики Тертуліана. Библиографическое исследование. -Київ, 1888. – 216с.

УДК 94(369.1)“04/05”

Ярослав ЯНОВСЬКИЙ

ІТАЛІЙСЬКА КАМПАНІЯ АТТІЛИ І ПОЧАТОК ЗАНЕПАДУ “ПРИМАРНОЇ ІМПЕРІЇ” ГУНІВ (II)

У статті, на підставі вивчення корпусу відповідних писемних джерел, представлено розгорнутий аналіз кола питань, пов'язаних з воєнним походом вождя гунів Аттила у Північну Італію та війною проти Риму. Автор характеризує історичне тло Західної Європи середини VI ст., висвітлює передумови, а також послідовно розглядає основні етапи воєнних дій – від початку вторгнення гунського війська на територію Імперії та облоги Аквілеї до його відступу після битви на Каталаунських полях 451 р.

Ключові слова: номади, західні гунни, Аттила, Римська імперія, Аецій, понтифік Лев Великий, облога Аквілеї, захоплення Медіолана, Каталаунська битва.

Ярослав ЯНОВСКИЙ

ИТАЛЬЯНСКАЯ КАМПАНИЯ АТТИЛЫ И НАЧАЛО УПАДКА “ПРИЗРАЧНОЙ ИМПЕРИИ” ГУННОВ (II)

В статье, на основе изучения корпуса соответствующих письменных источников, представлен развернутый анализ круга вопросов, связанных с военным походом вождя гуннов Аттілы в Северную Италию и войной против Рима. Автор дает характеристику исторического фона Западной Европы середины VI в., освещает предпосылки, а также последовательно рассматривает основные этапы военных действий – от начала вторжения гуннского войска на территорию Империи и осады Аквилеи до его отступления после битвы на Каталаунских полях 451 г.

Ключевые слова: номады, западные гунны, Аттіла, Римская империя, Аэций, понтифик Лев Великий, осада Аквилеи, захват Медиолана, Каталаунская битва.

Yaroslav YANOWSKYJ

ATTILAS ITALIAN CAMPAIGNS AND THE BEGINNING OF THE DECLINE OF HUNS “VISIONARY EMPIRE” (II)

In the article, that is based on the study of relevant written sources, has been presented a detailed analysis of the range of issues associated with military campaigns of Attila the Huns leader in northern Italy and the war against Rome. The author describes the historical background of Western Europe mid VI., he highlights the preconditions as well as consistently focuses on the key stages of military operations – from start invading Hun army into the territory of the Empire and the siege of Aquileia, his retreat after the battle on the fields Catalonians in 451.

Keywords: Nomads, Western Huns, Attila, the Roman Empire, Akzyi, pontiff Leo the Great, the siege of Aquileia, capture Mediolane, Catalaunian battle.

Продовжуючи розгляд кола питань, піднятих у попередній публікації*, потрібно зазначити, що, реалізуючи свій стратегічний задум у протистоянні з Римом, Аттіла взяв під контроль майже всю територію долини ріки По. Джерела достатньо стримано коментують цей факт. Зокрема, Йордан, наслідуючи Пріска Панійського, лише згадав три великих міста, які здалися гунам – Аквілею, Медіоланум (сучас. Мілан) і Тицидум (сучас. Павія) [3, с 424]. Так само лаконічно готський історик повідомляє про інші “міста Венеції”, тобто міста Нижньої Італії, котрі залишились незахопленими [3, с. 424]. Візантієць Павло Диякон у свою чергу копіював Йордана, однак, як житель Цвідалії, він, природно, був більше зацікавлений в містах Верхньої Італії. Павло спочатку виділив три міста неподалік Аквілеї:

¹ Див.: Яновський Я. Італійська кампанія Аттіли і початок занепаду “примарної імперії” гунів (I) // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Прут, 2013. – Т. 1 (35). – С. 228-245.

Конкордію, Алтінум та Патавіум, і далі “всі міста Венеції”, а саме: “hoc est”, Вісетію, Верону, Бріксію й Пергамум [39, XIV, 9-13]. Вірогідно, гуни дійсно захопили ці багаті міста, проте, на думку О. Менчен-Хелфена, вираз “hoc est”, який фігурує у Павла Диякона, робить цей перелік “дещо підозрілим” [77, с. 135].

Разом з тим, попри існуючу, хоча й завуальовану, “недомовленість” тогочасних джерел, de facto гуни переправилися через По і спустошили провінцію Емілія на південь від ріки. Після важкого досвіду з Аквілеєю, Аттіла не міг розраховувати на швидке взяття Равенни, фортечні мури якої були набагато потужнішими. Подібно до короля вестготів Аларіха (395-410) (мал. 1), гунський керманіч так само мав можливість вирушити на Рим, де перебував імператор Валентиніан III. Тим не менш, армія гунів з невідомих причин не перетнула Апенніни: чи то вони здійснили спробу, проте були відкинуті римлянами, чи то настільки глибоко виявились втягненими у боротьбу з Аецієм на рівнині, що Аттіла не зміг зберегти своє військо для атаки, – залишається невідомим. Можливо, чисельність гунів суттєво зменшилася через епідемію чуми. Вірогідніше, значна частина кінноти поспіхом одержала наказ повертатися у Паннонію [3, с. 425]. Єдиним джерелом інформації залишається фраза, зафіксована у Ідація: “Missis per Marcianum principem Aetio duce caeduntur auxiliis pariterque in sedibus suis et caelestibus plagis et per Marciani subiguntur exercitum” (“Були спрямовані додаткові війська імператором Марціаном і під командуванням Аеція вони [гуни] були вирізані; також вони були розбиті на своїх власних місцезнаходженнях, частково від чуми, що надійшла з неба, частково Марціановою армією”) [22, II, 27].

В історіографії кінця XIX – першої половини XX ст. стверджувалось, що “дуче Аеціус” (мал. 2) був східноримським воєначальником, командувачем військ, які атакували гунів в їх “sedibus suis”, тобто цей “східний” легат мав таке саме ім’я, що і відомий західноримський полководець. Проте Ідацій робить чітке розмежування між auxiliis, направленим Марціаном Аецію і exercitus Марціана. На думку О. Менчен-Хелфена [77, с. 136], Е. Томпсона [53, с. 72], М. Бебкока [55, с. 34], немає реальних підстав постулювати двох різних легатів з ім’ям Аеція, котрі одночасно воювали з гунами. Цитоване вище повідомлення частково проливає світло на підготовку, яку мав здійснювати Аецій, коли одержав інформацію про плани Аттіли. Оскільки східноримські (візантійські) auxiliis (війська) не могли проходити через Паннонію, вони повинні були вирушити морем зі східних портів у Італію, найвірогідніше – в Равенну. Просувати війська у порти вантаження, споряджати кораблі, здійснити постачання й завантажити їх провіантом для солдат і фуражем для коней у портах прибуття – все це потребувало значного часу. Військова експедиція, якщо вона повинна була бути реальною допомогою, не могла виявитись імпровізацією. Аецій і уряд в Константинополі опинились перед необхідністю розробити план координованих дій проти гунів на випадок вторгнення Батога Божого в Італію [66, с. 49].

Мал. 1. Король вестготів Аларіх I. Гравюра XIX ст.

Мал. 2. Римський полководець Флавій Аетій. Сучасна реконструкція.

Згідно з Павлом Дияконом, гунни захопили Медіоланум і Тицидум, але ці два міста не були пограбовані і їх жителі не зазнали насилля та нищення. Однак зміст зафіксованого латинського молебню 452 р., що був проведений після евакуації гуннів з Медіоланума (в “Патрології” абата Міня він вміщений у 47 томі, Col. 469-472), дозволяє стверджувати: візантійський історик був хибно поінформований. Багато будинків і церков було зруйновано. Ось як ті події відображені у самому молебні: “Deus omnipotens hostium manibus tradidit civitatis... ea quae nostra vedebantur aut praedo diripuit, aut igno ferroque consumpta perierunt... nec suspiremus collapsas esse domos” (“Бог всемогутній віддав помешкання міста в руки наших ворогів ... Що було нашою власністю, було або пограбовано грабіжниками, або знищено, піддано вогню і мечу ... І давайте, не будемо плакати про те, що впали будинки”). Базиліку собору Св. Амвросія гунни спалили і вона частково зруйнувалась. В джерелах ця споруда зустрічається під назвою “Basilica nova intramurana” [17, 88]. Її спалення описується наступним чином: “Deus... nec ecclesiam suam, quae vere est ecclesia, consumi iussit incendio, sed pro nostra correptione receptacula ecclesiae permisit exuri... furor barbarus sanctam hanc domum complanavit” (“Бог ... не наказав своїй церкві, котра дійсно є Його церквою, бути поглиненою вогнем, однак через наші провини Він дозволив вигоріти каркасу церкви ..., скажені варвари зрівняли з землею святий дім”) [47, с. 231].

Крім того, зберігся напис у наново зведеній церкві, яка повністю копіювала знищений храм: “Prisca rediunis consurgunt culmina templis. In formam rediere suam quae flamma cremarat. Reddidit haec votis Christi qui templa novavit. Eusebii meritis noxia flamma perit” (“Храми знов прийшли до життя і були закінчені з їх ранніми дахами. Що полум’я пожерло, то повернулося до колишнього вигляду. Це він дарував молільникам, котрі перебудували храми Христа. Завдяки заслугам Євсевія шкідливий вогонь зник”) [41, с. 502]. Гунни вбили чимало священиків та мирян, про що теж існує згадка: “Nonnullis de clerico, aut plebe evadendi aut possibilitas defuit, aut voluntas” (“Деякі священики й миряни не мали вдачі або волі для того, щоб втекти”) [21, с. 264]. Тим не менш, багато хто врятувався не тому, що гунни були милосердні, а тому, що міланці тікали швидше, ніж гунські воїни могли їх переслідувати: перевантажені трофеями, фіри гуннів стали надто повільні – “ut velocissimi equites tarda atque onere gravata suo trepidantium plaustra fugerunt” [21, с. 267]. Аецій, у свою чергу, ймовірно, залишив міста Північної Італії для уповільнення просування військ Аттіли. Їх втрата стала ціною врятування імперської столиці.

Аттіла розташувався в імператорському палаці [17, с. 322]. Картина, що висіла у центральній залі і зображувала скіфів біля ніг двох імператорів – Феодосій та Валентиніан “зухвало” сиділи на тронах – викликала у Аттіли лють. Він наказав художнику намалювати нову картину, де король гуннів стояв би на весь зріст перед імператорами (мал. 3), а останні, схилившись, висипали б золото з мішків йому під ноги [79, с. 188]. Як підкреслює той же О. Менчен-Хелфен, варвари, котрі приносять золото кошиками, є

загальним мотивом: вони зображені на колоні Аркадія, на одному з обелісків у Константинополі, на диптисі Барберіні тощо [77, 137]. За свідченням більшості джерел, гунська кіннота таки пограбувала Медіолан досхочу і несподівано швидко залишила місто, попрямувавши на схід. Їжу та фураж для коней, природно, було важко знайти серед руїн і згарищ; крім того, як вже згадувалось, “хвороби вразили гунів з неба” [22 II, 26]. Найповніше про епідемію розповідає Ідацій. Проспер Тирон, звичайно, теж знав, що страшна чума косить гунські лави, проте, за його інтерпретацією, заслуга врятування Італії від “орд дикунів” належала виключно Святому Отцю [40, с. 366].

Північна Італія, зрештою, перетворилась для гунів на regio funesta, землю смерті [19, с. 274], як за п’ятдесят років до того для вестготів Аларіха, де згідно з повідомленням Клавдія Клавдіана, “лютувала епідемія, занесена брудною їжею і примножена спекою” [19, с. 241]. Становище армії Аттіли було майже ідентичне ситуації 447 р., коли він стояв під стінами Константинополя, й через початок епідемії змушений був зняти облогу візантійської столиці. Необхідно відзначити, що і в VI ст. чума неодноразово втручалась в хід воєнних кампаній, які проходили на теренах саме Північної Італії. Наприклад, як фіксує Прокопій Кесарійський, пандемія охопила війська франків у 540 р., котрі “були не в змозі добувати ніяких продуктів харчування, крім рогатої худоби і води з річки По. Більшість з них були звалені проносом та дезинтерією, від яких вони не могли позбутися через відсутність відповідного харчування. Дійсно, говорять, що одна третина армії франків загинула таким чином” [9, VI, 25, 17-18]. Така сама доля спіткала іншу армію франків у 533 р.; за виразом Агафія Міринеяського, вона була ніби зітерта з лиця землі [1, II, 3, 69-71]. Разом з тим, і Амвросій Медіоланський [13, Ер. XV, 7], і Клавдій Клавдіан [19, с.466-467] звернули увагу на те, що готи, а їх багато налічувалось у складі війська Аттіли, були більш сприйнятливі до епідемічних захворювань.

Через декілька тижнів гуни під потрійною атакою армії Аеція, військ Марциана і хвороб змушені були вирушити назад, у Паннонію. Саме в цей час римляни вирішили розпочати перемовини з гунським керманічем. Досить об’єктивно описує ситуацію, що склалась, Проспер Тирон: “В усіх висловлюваннях [і пропозиціях] імператора, сенату й римського народу не було знайдено нічого кращого, ніж відрядити посольство до жахливого короля і просити миру. Покладаючись на допомогу Бога, Який, він знав, ніколи не помилявся у добродійних вчинках, найбільш благословенний папа Лев взяв на себе перемовини разом з екс-консулом Авіенусом і екс-префектом Тригеціусом. Жоден не чинив інакше, ніж чекала віра. Король [гунів] прийняв усю делегацію ввічливо і він був настільки потішений присутністю найвищого [за християнською ієрархією] священника, що наказав своїм людям зупинити ворожі дії і, пообіцявши мир, повернувся за Данувій” [40, с. 368].

Отже, яким чином потрібно інтерпретувати цей уривок? Тим більше, що не всі тогочасні джерела згадують факт зустрічі і перемовин Римського

Мал. 3. Римські імператори Феодосій I та Валентиніан III

Мал. 4. Св. Ісидор Севільський.
Іконографічне зображення.

Мал. 5. Римський понтифік Сімах
(церковна мозаїка VIII ст.).

понтифіка Лева I (440-461) з Аттілою. Наприклад, Ідацій, вірний син Церкви, нічого не знає про легатів і посольство. Як відомо, в середині V ст. “римський народ” не мав права будь-що вирішувати в державі; таким чином, видається сумнівним, ніби то Батіг Божий настільки був обеззброєний святістю папи або “головного шамана римлян” (як він особисто називав первосвященника), що покірливо уклав мир [77, с. 138]. І навіть Проспер для переконливості не вигадав факту зустрічі. Однак про зустріч розповідає авторитетний готський історик Йордан; він навіть називає місце зустрічі Лева з гунським правителем – “в районі Амбулея Венеції на добре проходимому броді ріки Мінкус” [3, с. 425]. Досить туманною залишається справжня мотивація зустрічі й кінцева мета папської місії. Сам понтифік ніколи не згадував про неї ні в офіційних записах та нотатках, ні в листах чи церковних службах. Єдиний натяк на гунське вторгнення у Північну Італію міститься в одному з папських листів від 15 березня 453 р.

Ранньосередньовічні західні легенди прикрашали вигаданими “подробностями” доленосну зустріч папи, який став святим, із гунським королем, котрий, за визначенням Ісидора, єпископа Севільського (570-636) (мал. 4), зіграв роль “кари Божої”. Св. Ісидор здобув у християнському світі пошану за те, що першим “актуалізовано” переклав Псалом Ісайї 14:5, де прослідковується прозорий авторський натяк на інвазію гунів та аварів на Західну Європу. У довільному, осучасненому для тієї епохи перекладі, здійсненому Отцем Церкви між 624 і 636 рр., він, зокрема, вмістив власні алузії щодо вторгнення гунів у 452 р. [73, с. 190]. Павло Диякон, у свою чергу, знав старого ушавленого “мужа”, який стояв поруч із Левом і загрожував Аттілі оголеним мечем [39, XIV, 12]. Цим героєм є християнська копія Ахілла і афінського Промакоса, який, за легендою, записаною ще Зосимою, захистив Афіни від Аларіха. Звитяжний воїн Павла Диякона виглядає як комбінація Бога Марса і Св. Петра, котрий “у надзвичайних випадках був близький” до Римського понтифіка, про що можна довідатись з тексту 84 служби Лева Великого, здійсненої ним 455 р. [77, с. 138]. На наш погляд, безперспективно шукати в цих повідомленнях їх історичний зміст.

Надзвичайно цінним джерелом залишається лист, надісланий східними єпископами папі Сіммаху (498-514) (мал. 5) у 513 р. [70, с. 106]. З нього можна дізнатись, що Лев I вів перемовини з Аттілою з приводу звільнення полонених, які перебували у гунів, і не лише християн, а й євреїв та язичників [27, с. 220-221]. Наскільки успішно понтифік провів ці перемовини – достеменно не відомо. Проте дотичні повідомлення джерел дозволяють стверджувати: Аттіла таки звільнив найбільш поважних та багатих полонених, природно, за великий викуп [23, с. 257]. Доречно також зазначити, що місія Лева до Аттіли має достатньо близьку паралель з подібною місією Епіфанія, єпископа Тицинума. Останній відвідав бургундського короля Гундобада (455-516) в 495 р. Король був настільки зачарований святою людиною, що звільнив 6 тис італійських (латинських) полонених, хоча лише після виплати величезної суми грошей, внесеної римлянами за 23 патриціїв [39, XV, 18].

Повертаючись до події 452 р., необхідно підкреслити: інші полонені, за яких ніхто не хотів платити, у тому числі й папа, були відправлені до “Гунії” [17, с. 612]. Жоден літописець – ні римський, ні візантійський, ні церковний – не був зацікавлений в їхній долі і в розповіді про них. Відступаючи через провінцію Норік, гуни дорогою пограбували Аугсбург [15, Col. 615] і декілька невеликих містечок у провінції Реція I [15, Col. 619-622]. Воєнна кампанія Аттіли проти Риму у підсумку виявилась гіршою, ніж просто невдача. Він не спромігся змусити римлян укласти ще один договір з ним, далі платити йому данину або перепризначити правителя гунів як *magister militum*. Ненависний Флавій Аецій залишався фактичним правителем Західної Римської імперії. Здобич гунів хоч і була значною, однак ціна за неї виявилась надто високою: дуже багато гунської кінноти залишилось у полях, під фортечними мурами і на вулицях італійських міст. Роком пізніше, як відомо, страшна й непередбачувана “імперія гунів” впала.

В нотатках відомого римського ритора і софіста Пріска Панійського, уродженця фракійського міста Паніон, що знаходилось на північному березі Мармурового моря, шістнадцять років строкатої історії західних гунів – з 448 по 463 – знайшли послідовне відображення. Для повноти охоплення фактологічного матеріалу, доречно навести найбільш важливі уривки з його історичного опусу, починаючи від події 450 р.

Під цим роком Пріск, зокрема, повідомляє наступне: “Коли Аттіла дізнався, що після смерті Феодосія престол Східної Римської імперії посів Маркіан, і коли його повідомили про те, як обійшлися з Гонорією, відрядив він послів до імператора західних римлян з вимогою, щоб їй не було ніякого утиску, оскільки вона заручена з ним і що він помститься за неї, якщо вона не отримає [імператорського] престолу. Східним римлянам (тобто візантійцям. – *Я.Я.*) він писав, щоб надіслали йому належну данину. Західні римляни відповіли, що Гонорія не може бути видана за нього, тому що одружена з іншим чоловіком, престол же їй не може дістатись, бо верховна влада у римлян належить чоловічій, а не жіночій статі. Східний імператор оголосив, що він не зобов’язаний платити призначеної Феодосієм данини, і якщо Аттіла буде залишатися у спокої, то він вишле йому дари, але якщо буде погрожувати війною, то виведе силу, яка не поступиться його силі.

Після таких відповідей Аттіла був у нерішучості і роздумував, на яку з двох держав напасти. Нарешті він вирішив розв’язати війною клубок суперечностей на Заході, де повинен був битися не лише з італійцями, а й з готами та франками: з італійцями, щоб отримати [за дружину] Гонорію разом з її посагом, а з готами – на угоду Гейзеріху... Приводом до війни Аттіли з франками була смерть їхнього правителя та суперечка між синами за престол: старший вирішив залишатися у союзі з Аттілою, а молодший – з Аецієм. Ми бачили цього останнього, коли він з’явився у Рим з пропозиціями: на обличчі ще не пробивався пушок; русяве волосся було таке довге, що охоплювало плечі. Аецій усиновив його, щиро обдарував і відправив до імператора для укладення між ними дружби та союзу.

З цієї причини Аттіла готувався до походу, а в Італію знову відправив деяких мужів зі свого оточення, [далі] вимагаючи видати [йому] Гонорію. Він стверджував, що вона заручена з ним, і на доказ цього показував обручку, прислану йому Гонорією, яку і відправив з послами як доказ; стверджував, що Валентиніан повинен віддати йому півімперії, оскільки й Гонорія успадкувала від батька владу, що була відібрана у неї ненажерливістю її брата. А через те, що західні римляни трималися попередніх думок, не приймали жодної з його пропозицій, то він ще рішучіше готувався до війни і зібрав велику кількість воїнів” [7, с. 477-478].

Під 452 р. Пріск фіксує: “Аттіла вимагав [від Маркіана] визначеної Феодосієм данини, у протилежному випадку він погрожував війною. Римляни відповіли, що відправляють до нього посла. У Скіфію був відправлений Аполлоній, брат якого одружився із Сатурніловою донькою. Це та сама [жінка], яку Феодосій хотів віддати за Констанція, але яку Зінон видав за Руфа. Тоді Руфа вже не було серед живих. Аполлоній, який був другом Зінона, отримав звання полководця і був відправлений до Аттіли послом. Він переправився через Істр, але до Аттіли не був допущений. Скіфський цезар гнівався на нього за те, що не привіз данини, яка, як запевняв він, була йому призначена від осіб найповажніших та імператорського сану достойних. Отже він, не приймаючи посла, виявив тим самим неповагу і до того, хто його відрядив.

У цих подіях Аполлоній показав себе людиною з твердим характером. Через те, що Аттіла не приймав його як посла і не хотів з ним говорити, а одночасно вимагав віддати привезені йому від цезаря подарунки, погрожуючи вбити його, якщо їх не віддасть, Аполлоній відповів: “Скіфи не повинні вимагати того, що вони можуть отримати або як подарунок, або як здобич”. Цим він хотів сказати, що Аттіла отримає або подарунки, якщо прийме його як посла, або здобич, якщо вб’є його і відбере їх. Отже, він повернувся без успіху... Підкоривши Італію, Аттіла повернувся додому і оголосив війну та поневолення країни східним римським правителям, оскільки данина, обіцяна Феодосієм, не була вислана” [7, с. 479].

Згадуючи події 453 р., Пріск зазначає: “Ардавурій, син Аспара, воював із сарацинами під Дамаском. Коли полководець Максимін та письменник Пріск прибули туди, то застали його за мирними перемовинами з послами сарацинськими... Влеммії та нуви, переможені римлянами, відправили до Максиміна послів від обох народів і виявили бажання вести перемовини про мир, який зобов’язалися зберігати до того часу, доки Максимін буде залишатися в землі Фіванській. Коли він не погодився на такий термін, вони запевняли, що доки він буде живий, не піднімуть зброї. Однак через те, що він не прийняв і цієї другої умови послів, був укладений мир на сто років.

Цим мирним договором було обумовлено, щоб римські військовополонені, взяті в цей набіг та в інші, були відпущені без викупу; щоб захоплені отари [скота] були римлянам повернуті, а втрати відшкодовані; щоб для забезпечення миру римлянам були видані знатні заручники; щоб на основі

Мал. 6. Король вандалів Гейзеріх. Гравюра XIX ст.

Мал. 6а. К.Брюллов. Нашестя Гейзеріха на Рим.

давнього звичаю влемміям та нувам не заборонявся проїзд у храм Ізиди, причому керувати річковим судном, на якому перевозиться [дерев'яна] статуя богині, довірялось єгиптянам. Ці іноземці у призначений час перевозять статую Ізиди у свій край, і після допиту її відвозять назад на острів. Максимін вважав за найкраще скріпити договір у Фільському храмі і послав туди своїх довірених [осіб]. Туди ж прибули й послы влемміїв та нувів, які й уклали мир на цьому острові. Взаємні умови були складені, заручники видані (всі із правителів або їхніх синів, чого ніколи не було у цій війні, діти нувів та влемміїв не були ще заручниками у римлян). Проте в цей самий час Максимін [несподівано] занедужав і помер. Коли ж варвари дізналися про його смерть, то відбили заручників і спустошили країну” [7, с. 479-480].

Висвітлюючи події 456 р., Пріск робить акцент на “вандальському питанні”: “Авіт правив у Римі, коли Гейзеріх (мал. 6, ба) пограбував це місто. Маркіан, імператор східних римлян, відправив посольство до правителя вандалів з вимогою, щоб той не робив набігів на Італію і повернув захоплених у полон жінок імператорського роду, дружину Валентиніана та її доньок. Послы повернулись без успіху. Гейзеріх не виконав вимог Маркіана і не хотів звільнити тих жінок. Маркіан надіслав до нього інші листи з послом Влідою, який був єпископом однієї з Гейзеріхом єресі (аріанства. – Я.Я.), оскільки й вандали християнського віросповідання. Прибувши у Лівію, Вліда переконався, що Гейзеріх не має наміру виконувати вимогу Маркіана, почав говорити з ним сміливо та запевняти, що не буде йому вдачі, якщо він, хизуючись теперішнім успіхом, не звільнить полонених матрон, і цим [вчинком] змусить імператора східних римлян підняти проти нього зброю. Однак ні сумирність попередніх промов, ні погрози не могли схилити Гейзеріха до поміркованих дій. І Вліда був відпущений без успіху.

Гейзеріх відрядив війська в Сицилію та найближчу до неї Італію і спустошував їх. Авіт, Цезар західних римлян, також відправив до Гейзеріха посольство, нагадав йому про укладений колись мирний договір й оголосив, що змушений буде готуватися до війни власними силами та за допомогою союзників, якщо Гейзеріх не буде його виконувати. І в той же час відправив він патриція Рецімера з військом.

Римляни прийшли в Колхиду й розпочали війну з лазами. Потім римське військо повернуло назад, і царедворці почали готуватися до нової війни, обговорюючи питання про те, чи йти війську колишнім шляхом, чи через Вірменію, що межує з Перською землею, попередньо через посольство схиливши на свій бік парфянського царя. Їм здавалось, що небезпечно проплисти морем у неприступні місця, тому що в Колхиді не було гаваней. Говаз зі свого боку також відправив посольство до парфян і до римського (візантійського. – Я.Я.) імператора. З огляду на війну, що виникла з гунами, прозваними [тут] кидарітами, парфянський цар відхилив прохання лазів.

Говаз [зі свого боку] відправив посольство до римлян. Вони відповіли цим послам, що відмовляться від війни, якщо або сам Говаз складе владу, або відніме її у сина, бо не можна їм обом владарювати над країною всупереч

старовинному звичаю. Залишитися царем у Колхиді одному з двох, тобто, Говазу або його сину і в такий спосіб припинити війну, порадив Євфимій, який мав звання магістра. За мудрий свій розум та красномовство імператор Маркіан доручив йому управляти державними справами та бути керівником у більшості інших корисних справ. До участі в урядових турботах він запросив і письменника Пріска.

Із запропонованих йому на вибір рішень Говаз надав перевагу поступитися царством своєму синові, а сам склав ознаки своєї влади й відправив до імператора послів з проханням не гніватися і не братися за зброю, оскільки над колхами вже царює одна особа. Маркіан наказав йому приїхати до себе й дати звіт у своїх намірах. Говаз не відмовлявся виконати вимогу імператора, але просив, щоб Діонісій, який раніше був присланий у Колхиду внаслідок непорозумінь з ним [царем], поручився, що над ним не вчинять нічого поганого. Діонісій був посланий у Колхиду, і всі розбіжності були усунуті” [7, с. 480-481].

Під 460 р. письменник Пріск фіксує: “Майоран, цезар західних римлян (правив після Авіта з 460 р. – *Я.Я.*), уклав союз із готами, котрі перебували у Галатії, і приєднав до своїх володінь оточуючі народи частково зброєю, а частково переконаннями. Він мав намір переправитись у Лівію з численним військом: у нього було зібрано до трьохсот кораблів. Правитель вандалів відправив до нього посольство, щоб за допомогою перемовин покласти край ворожнечі. Проте, перш ніж переконати в цьому Майорана, Гейзеріх спустошив усю маврську землю, куди той хотів переправитись із Іберії, та отруїв у тій місцевості всі води” [7, с. 481].

Події 461-462 рр. Пріск висвітлює наступним чином: “Скіф (тобто гун. – *Я.Я.*) Валамер порушив мирний договір і спустошив багато римських міст та земель. Римляни відправили до нього послів, які дорікали йому за ворожі дії. Виправдовуючись, він сказав, що його народ почав війну внаслідок нестачі харчів. Римляни погодились сплачувати йому щорічно триста ліврів золота з умовою, що він не робитиме більше набігів на римські землі. Гейзеріх не дотримав укладеного з Майораном договору. Він відрядив численне військо, яке складалося із вандалів та маврів, для розорення Італії та Сицилії. Марцеллін ще раніше залишив цей острів, оскільки Рецімер намагався відірвати від нього військо й переманити на свій бік. Він підкупив скіфів, що були у Марцелліна, – а їх у нього було багато, – щоб змусити їх залишити Марцелліна й перейти до нього. Марцеллін, наляканий підступними діями Рецімера і не маючи змоги змагатися з ним багатством, залишив Сицилію.

До Гейзеріха відправлені були посольства, одне від Рецімера з проханням, щоб він не порушував мирного договору, інше – від імператора східних римлян з вимогою, щоб він не турбував [набігами] Італію та Сицилію і звільнив імператрицю та матрон. Хоча в різні часи до нього було відряджено багато посольств з вимогами звільнити цих жінок, але він не відпустив їх доти, доки не заручив старшу із доньок Валентиніана, Євдоксію, із сином своїм Оноріхом. Після цього Гейзеріх відпустив і Євдоксію, доньку Феодосії, разом з Плацидією, другою її донькою, з якою одружився Оліврій. При

всьому цьому Гейзеріх не припиняв розоряти Італію та Сицилію, навіть ще більше ніж спустошував їх попереднього. Після смерті Майорана він хотів поставити цезарем західних римлян Оліврія, з яким був у родстві” [7, с. 482].

463 р. цей римський історик та дипломат характеризує так: “Західні римляни боялися, щоб могутність Марцелліна не зроста і щоб він не повернув проти них зброї, оскільки в той час їхні справи були заплутані: з одного боку, турбувала їх сила вандалів, з іншого – Егідій. Він був із числа західних галатів, служив у війську Майорана, користувався при ньому великою силою, тому був роздратований його вбивством. Суперечки його з готами, які займали Галатію, відволікали його від війни з італійцями. Вступивши у суперечку з готами за прикордонну область, він вів проти них жорстоку війну, і здійснив в ній великі подвиги, достойні справжнього мужа. З цієї причини західні римляни відправили посольство до східних і попросили примирити їх з Марцелліном та вандалами. Відправлений до Марцелліна Філарх переконав його не повертати зброї проти римлян. Однак той, хто був посланий до вандалів, повернувся без успіху.

Гейзеріх погрожував, що не складе зброї до того часу, доки йому не буде видано майно Валентиніана та Аеція, бо навіть від східних римлян він отримав для Євдоксії, дружини його сина Оноріха, частину Валентиніанового майна. Використовуючи це як привід, Гейзеріх щороку, на початку весни, вирушав на кораблях у походи в Італію та Сицилію. До міст, де стояла військова сила італійців, він приступав не охоче, але, займаючи терени, на яких не було війська, він спустошував країну, а людей брав у неволю. Італійці не мали достатньої сили, щоб бути скрізь, де тільки вандали висаджувались. Багато ворогів долало їх; до того ж у них не було кораблів. Вони просили їх у східних римлян, але нічого від них не отримали, бо між ними та Гезеріхом був укладений мирний договір. Ця обставина та розділення Імперії ще більше розладнали справи римлян на заході.

У той же час до східних римлян відправлені були посольства від сарагурів, урогів та оногурів, племен, котрі переселилися з рідної землі внаслідок навали савірів, яких вигнали авари. Останні у свою чергу були вигнані народами, які жили на берегах океану. Отже, сарагури, вигнані з батьківщини, у пошуках [нової] землі [для оселення] прийшли до гунів-акацирів. Вони мали з ними багато битв, врешті-решт перемогли, підкорили і відправили до римлян послів, пропонуючи їм свою дружбу. Імператор [ромеїв] (Лев I. – Я.Я.) (мал. 7) та його наближені зустріли їх прихильно, вручили подарунки й відправили назад” [7, с. 482-483].

Повертаючись до подій 458 р., потрібно зазначити, що 21 березня Нісетій, єпископ Аквілеї, просив папу Лева I надати допомоги й поради у розв’язанні одного складного етичного питання. Лист Нісетія не зберігся, проте його загальний зміст можна відновити з відповіді понтифіка. На початку листа-відповіді, складеного 24 жовтня 458 р., Лев говорить про рани, нанесені атаками ворога. Папа смиренно визнає: “Через нещастя війни та гіркі вторгнення нечестивців, сім’ї були знищені, чоловіки були забрані у

Мал. 7. Візантійський імператор Лев I (мармуровий бюст, кінець V ст.).

полон і їх вдови залишилися покинуті ... Тепер, за допомогою Всевишнього, обставини повернулись на краще. Деякі з тих, хто вважався загиблим, повернулись назад” [36, с. 549].

Далі понтифік радить єпископу, що жінки, які знову вийшли заміж, повинні повернутись до своїх колишніх чоловіків. Римський первосвященик напучує Нісетія наступним чином: “Ти сам знаєш як чинити з тими, хто, перебуваючи у полоні, через голод та погрози змушені були вживати жертвну їжу і з тими, хто були наведені в еретики” [36, с.552]. В кінці листа папа додає, що його відповідь необхідно довести до відома братам (ченцям) і помічникам єпископа провінції.

(Далі буде)

Джерела та література: 1. Агафий Миринеийский. О царствовании Юстиниана / Пер. М.В. Левченко. – М.: Арктос – Вика-Пресс, 1996. – 256 с.; 2. Аммиан Марцеллин. Римская история / Пер. Ю. Кулаковского и А. Сонни; науч. ред. Л.Ю. Лукомский. – СПб.: Алетейя, 1994. – 569 с.; 3. Иордан. О происхождении и деяниях гетов (“Getica”) / Пер. и коммент. Е. Ч. Скржинской. – СПб.: Алетейя, 1997. – 506 с.; 4. Павел Орозий. История против язычников. – СПб.: Изд-во Олега Абышко, 2006. – 534 с.; 5. Павел Диакон. История лангобардов. – СПб.: Азбука-классика, 2008. – 320 с.; 6. Плиний

Старший. Естествознание: Об искусстве / Пер. Г.А. Тароняна. – М.: Ладомир, 1994. – 944 с.; **7.** Приск Панийский. Сказания Приска Панийского / Пер. Г.С. Дестуниса // Феофан Византиец. Летопись от Диоклетиана до царей Михаила и сына его Феофилакта. Приск Панийский. Сказания Приска Панийского. – Рязань: Александрия, 2005. – С. 453-533; **8.** Прокопий Кесарийский. Война с вандалами / Пер., ст., коммент. А.А. Чекаловой // Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. – М.: Наука, 1993. – С. 175-315; **9.** Прокопий Кесарийский. Война с готами / Пер. С.П. Кондратьева: В 2-х ч. – М.: Арктос – Вика-Пресс, 1996. – Ч. 1. – 334 с.; **10.** Прокопий Кесарийский. Война с готами / Пер. С.П. Кондратьевна // Прокопий Кесарийский. Война с готами. О постройках: В 2-х ч. – М.: Арктос – Вика-Пресс, 1996. – Ч. 2. – С. 5-137; **11.** Прокопий Кесарийский. Война с персами / Пер., ст., коммент. А.А. Чекаловой // Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история. – М.: Наука, 1993. – С. 7-175; **12.** Эрмий Созомен. Церковная история Эрмия Созомена Саламинского / Эрмий Созомен. – СПб.: Тип-ия А. Фишера, 1851. – 636 с.; **13.** Ambrose. Epistola XV // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. SL. Corpus historics. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1850. – Т. 16. – Col. 991-1002; **14.** Ausonius. Gratiarum Actio ad Gratianum Imperatorem pro consulatu // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. VIII. – P. 404-493; **15.** Cassiodorus Senator. Chronica // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. SL. Corpus historics. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1862. – Т. 69. – Col. 489-715; **16.** Chronica 511 // Chronica Minora / Ed. Th. Mommsen // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. IX. – P. 87-122; **17.** Chronica Minora / Ed. Th. Mommsen // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. IX. – P. 45-658; **18.** Claudius Aelianus. Varia Historia // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1892. – Т. VI. – P. 548-633; **19.** Claudius Claudianus. Bellum Gildonicum // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. X. – P. 314-410; **20.** Claudius Claudianus. Bellum Poltentium (sive Gothicum) // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. X. – P. 412-516; **21.** Continuator Prosperi Hauniensis // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – Vol. T. – P. 218-290; **22.** Hydatius. Consular Fasti // Chronica Minora / Ed. Th. Mommsen // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. IX. – P. 45-78; **23.** Ioannes Lydus. De magistratibus populi Romani. – Wunsch: D.I.N., 1898. – 322 p.; **24.** Isidorus Hispalensis, ep. Seville. Chronica maiora // Chronica Minora / Ed. Th. Mommsen // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – Т. IX. – P. 441-495; **25.** Leo I. Epistola XXXVI // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 132-139; **26.** Leo I. Epistola XXXIX // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 153-160; **27.** Leo I. Epistola XLI // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: 1925. – Vol. II. – P. 218-224; **28.** Leo I. Epistola XLVI // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 239-246; **29.** Leo I. Epistola L // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 272-280; **30.** Leo I. Epistola LIV // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos,

1925. – Vol. II. – P. 295-299; **31.** Leo I. Epistola LV // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 299-306; **32.** Leo I. Epistola LVI // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 306-313; **33.** Leo I. Epistola LVII // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 313-317; **34.** Leo I. Epistola CV // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 424-431; **35.** Leo I. Epistola CLIX // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 510-515; **36.** Leo I. Epistola CLXVI // Acta Conciliorum Ecumenicorum / Ed. E. Schwartz. – Berlin, Leipzig: Apvd Weidmannos, 1925. – Vol. II. – P. 548-553; **37.** Malalas (Ioannes Rhetor). Chronographia / Corpus fontium historiae Byzantinae. Series Berolinensis / Rec. Ioanens Thurn. – Berolini: Novi Eboraci: de Gryter, 2000. – 551 p.; **38.** Marcellinus Comes. Chronicon // Chronica Minora / Ed. Th. Mommsen // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – T. IX. – P. 314-387; **39.** Paulus Diaconus. Historia Romana // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1892. – T. VI. – P. 210-487; **40.** Prosper Tiro ad Aquitainam. Chronica // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1894. – T. VIII. – P. 330-402; **41.** Salvian. De gubernatione Dei // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1892. – T. VI. – P. 490-545; **42.** Sidonius Apollinaris. Panegyric on Anthemius // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. SL. Corpus historiarum. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1859. – T. 58. – Col. 605-684; **43.** Sidonius Apollinaris. Panegyric on Avitus // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. SL. Corpus historiarum. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1859. – T. 93. – Col. 685-711; **44.** Sidonius Apollinaris. Panegyric on Maiorian // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. SL. Corpus historiarum. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1859. – T. 93. – Col. 712-768; **45.** Theodor Lector. Historia ecclesiastica // Migne J.-P. Cursus completus patrologiae. SG. Corpus historiarum. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1873. – T. 86. – Col. 724-1235; **46.** Venantius Fortunatus. Vita St. Germani // Monumenta Germaniae Historica. 500-1500 A.D. Auctores Antiquissimi. – Berolini: APVD; Weidmannos, 1898. – T. 40. – P. 253-304; **47.** Zacharias Rhetor. Church History / Ed. by E.W. Brooks. – L.: Albion, 1899. – 481 p.; **48.** Бычков А.А. Грозные войны половецких степей. – М.: АСТ; Астрель, 2010. – 349 с.; **49.** Гиббон Э. Закат и разрушение Римской империи: В 7-ми т. – М.: Терра, 1997. – Т. III. – 624 с.; **50.** Гиббон Э. Закат и разрушение Римской империи: В 7-ми т. – М.: Терра, 1997. – Т. IV. – 623 с.; **51.** Ле Гофф Ж. В тени длинного меча // Социум, 1995. – № 8 (51). – С. 58-64; **52.** Пенроз Дж. Рим и его враги. – М.: ЭКСМО, 2008. – 296 с.; **53.** Томпсон Э.А. Гунны. Грозные войны степей. – М.: Центрполиграф, 2008. – 256 с.; **54.** Энглим С., Джестис Ф.Дж., Райс Р.Р., Раш С.М., Серрати Д. Войны и сражения древнего мира. 3000 год до н.э. – 500 год н.э. – М.: ЭКСМО, 2004. – 270 с.; **55.** Babcock M. The night Attila died: solving the murder of Attila the Hun. – Berkley: Berkley Books, 2005. – 324 p.; **56.** Babcock M. The stories of Attila the Hun's death: narrative, myth, and meaning. – Dublin: Edwin Mellen Press, 2001. – 129 p.; **57.** Bäuml F. Attila: the man and his image. – Budapesht: Corvina, 1993. – 131 p.; **58.** Binyon L. Painting in the Far East. – L.: Tempus, 1913. – 369 p.; **59.** Brady C. The Legend of Ermanaric. – Berkley: Univ. Press, 1949. – 416 p.; **60.** Brion M. The Story of the Huns. – L.: R.M. McBride, 1931. – 286 p.; **61.** Brown Fr. E. The Excavations at Dura-Europos; Report of the Sixth Season. – New Haven, 1939. – 351 p.; **62.** Bury J.B. History of the Later Roman Empire. – L.: Macmillan, 1923. – 684 p.; **63.** Gárdonyi G. Slave of the

Huns. – Dent: A.L.B., 1969. – 358 p.; **64.** Gordon C.D. The age of Attila: fifth-century Byzantium and the Barbarians. – Michigan: University of Michigan Press, 1966. – 228 p.; **65.** Haldon J.F. The Byzantine wars: battles and campaigns of the Byzantine era. – L.: Tempus, 2001. – 160 p.; **66.** Harvey C. Attila, the Hun. – N.Y.: Infobase Publishing, 2003. – 100 p.; **67.** Herbert W. Attila: King of the Huns. – L.: H.G. Bohn, 1838. – 553 p.; **68.** Hinds K. Huns. – L.: Marshall Cavendish, 2009. – 80 p.; **69.** Holland C. The death of Attila. – Knopf, 1973. – 273 p.; **70.** Howarth P. Attila, King of the Huns: Man and Myth. – L.: Barnes and Noble Books, 1994. – 205 p.; **71.** Hutton E. Attila and the Huns. – L.: Constable, Limited, 1915 – 228 p.; **72.** Ingram S. Attila the Hun. – Blackbirch: Blackbirch Press, 2002. – 112 p.; **73.** Laidlaw R. Attila: The Scourge of God. – Bruklin: Birlinn, Limited, 2007. – 320 p.; **74.** Laing J. Warriors of the dark ages. – Sutton, 2000. – 178 p.; **75.** Little P. Secret of Attila: The Fall of the Huns. – N.Y.: Publish America, 2007. – 188 p.; **76.** Man J. Attila The Hun. – L.: Transworld, 2005. – 389 p.; **77.** Maenchen-Helfen O.J. The World of the Huns: Studies in Their History and Culture. – Berkeley; Los Angeles: University of California Press, 1973. – 602 p.; **78.** Mounter P. Attila the Hen. – Chicago: Jolly Good Egg Productions, 2008. – 84 p.; **79.** Napier W. Attila. – L.: Orion, 2006. – 480 p.; **80.** Nicolle D. Attila the Hun. – Oxf.: Osprey, 2000. – 64 p.; **81.** Oliver M.T. Attila The Hun. – Lucent Books, 2005 – 112 p.; **82.** Price S.S., Price S. Attila the Hun: Leader of the Barbarian Hordes. – L.: Scholastic Library Pub, 2009. – 128 p.; **83.** Rice E. The Life and Times of Attila the Hun. – L.: Mitchell Lane Pub Incorporated, 2009. – 48 p.; **84.** Segura A., Ortiz J. Attila. – N.Y.: Heavy Metal Magazine, 2001. – 48 p.; **85.** Sugar P., Hanák P., Frank T. A History of Hungary. – Indiana: Indiana University Press, 1994. – 432 p.; **86.** Várdy S.B. Attila. – Dublin: Chelsea House Publishers, 1991. – 111 p.

УДК 93(44)«11/12»

Андрій ПОГРЕБЕННИК

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ І РЕЛІГІЙНЕ ТЛО У ФРАНЦУЗЬКОМУ КОРОЛІВСТВІ В ЕПОХУ АЛЬБІГОЙСЬКИХ ВІЙН (II)

У статті автор аналізує низку суспільно-політичних та культурно-релігійних процесів у середовищі південнофранцузького соціуму періоду релігійних війн XII – початку XIV ст. Саме ці процеси склали передумови для подальшого розвитку і поширення великих єретичних течій та рухів на теренах Французького королівства. Автор також досліджує причини появи кризових явищ та реформаційних ідей в релігійному житті тогочасного населення південних провінцій держави.

Ключові слова: єретичні течії, Прованс, Лангедок, папство, катари, вальденси, францисканці.

Андрей ПОГРЕБЕННИК

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ И РЕЛИГИОЗНАЯ СИТУАЦИЯ ВО ФРАНЦУЗСКОМ КОРОЛЕВСТВЕ В ЭПОХУ АЛЬБИГОЙСКИХ ВОЙН (III)

В статье автор анализирует множество общественно-политических и культурно-религиозных процессов, происходивших внутри